
Jarkko Tontti, Kaisa Mäkelä ja
Heta Gylling (toim.)

Filosofien oikeus I

Julkaisuvaliokunta

Raimo Lahti, puheenjohtaja

Markku Helin

Mika Hemmo

Risto Nuolimaa

Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 603 567, f. (09) 604 668

s-posti: sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen kuva: La Justice, B 5 rés., Bd II, fol. 20.

(julkaistu Bibliothèque Nationalen luvalla)

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© 2001 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-188-X

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2001

Sisällys

Esipuhe	7
1 Platon ja oikeudenmukaisuus vailla takeita	11
<i>Mikko Lahtinen</i>	
2 Laki vapauden osatekijänä. Aristoteleen onnellinen kansalaisvaltio ja laki	35
<i>Juha-Pekka Rentto</i>	
3 Stoalainen oikeus- ja yhteiskuntafilosofia	55
<i>Juha Sihvola</i>	
4 Laki hyveen toteuttajana. Tuomas Akvinolaisen oppi ihmisluonnosta ja laki ...	69
<i>Juha-Pekka Rentto</i>	
5 Valtio ja sen lait modernissa luonnonoikeusperinteessä	87
<i>Petter Korkman</i>	
6 Thomas Hobbes tämän päivän näkökulmasta	109
<i>Juha Tolonen</i>	
7 John Locke ja yksityinen omaisuus	123
<i>Matti Häyry</i>	
8 G. W. Leibnizin oikeusfilosofia	133
<i>Markku Roinila</i>	
9 Montesquieu: miksi lakeja ja mitä lakien takana	153
<i>Antero Jyränki</i>	
10 Immanuel Kant ja oikeuden moraaliset perusteet	169
<i>Jussi Kotkavirta</i>	
11 Jean-Jacques Rousseau yhteisöllisyyden korostajana	187
<i>Heta Gylling ja Marianna Raulo</i>	
12 Jeremy Bentham ja klassinen utilitarismi	203
<i>Matti Häyry</i>	
13 John Stuart Mill, vapaamielisyys ja yksilön autonomia	215
<i>Heta Gylling</i>	
14 Liberaalisia ja konservatiivisia piirteitä Hegelin oikeusfilosofiassa	225
<i>Markus Wahlberg</i>	
15 F. C. von Savigny ja ”historiallinen koulu”	249
<i>Kevät Nousiainen</i>	
16 Karl Marx’ kritiska rättssteori	273
<i>Lars D. Eriksson</i>	
17 Rudolf von Jhering – oikeus yhteiskunnan elinehtoja suojaamassa	285
<i>Kimmo Nuotio</i>	
18 Hans Kelsen – kriittinen esittely	313
<i>Hannu Tapani Klami</i>	
Kirjoittajat	325

12 Jeremy Bentham ja klassinen utilitarismi

Jeremy Bentham (1748–1832) syntyi varakkaaseen keskiluokkaiseen perheeseen ja opiskeli Oxfordin yliopistossa tullakseen asianajajaksi. Juristin ura ei kuitenkaan kiinnostanut häntä, koska hän piti englantilaista ennakkotapauksiin perustuvaa lainkäyttöä sekavana ja epäoikeudenmukaisena. Bentham itse kannatti lain kodifointia ja rikollisten rankaisemista ennemmin muiden kansalaisten varoittamiseksi kuin kostoksi moraalittomuudesta tai auktoriteettien vastaisuudesta. Hänen innoittajiaan olivat italialainen Cesare Beccaria, joka vastusti salaisia oikeudenkäyntejä, kidutusta ja kuolemanrangaistusta, ja Claude-Adrien Helvétius, joka puolusti hedonistista arvooppia ja yhteiskunnallisia reformeja ihmisten suuremman hyvinvoinnin nimissä. Benthamin pääteos, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, painettiin ensimmäisen kerran jo vuonna 1780, mutta tunnetumpi on kirjan toinen, 1789 ilmestynyt, laitos, joka levisi maailmalle muun muassa lyhennetyn ranskalaisen käännöksen kautta. Teoreettisen työssä ohella Bentham oli käytännön reformisti, joka ystävineen ja oppilaineen sai aikaan monia lainsäädännön ja poliittisen elämän uudistuksia Englannissa, sekä keksijä, joka suunnitteli uusia vankilamalleja (”panopticon”, jossa vangit ovat jatkuvan tarkkailun alaisia), seteleitä joita olisi ollut silloisia vaikeampi väärentää ja keskusteluputkia ministeriöiden eri toimistojen välille kommunikaation nopeuttamiseksi.

Benthamia pidetään yleisesti ”utilitarismina” tunnetun moraaliopin keksijänä. Tämä uskomus on sikäli virheellinen, että brittiläisessä traditiossa oli jo ennen häntä yli sadan vuoden ajan kehitetty ajatuksia suurimmasta onnellisuudesta kaiken toiminnan päämääränä. Mutta Bentham itse lietsoi käsitystä edelläkävijän asemastaan tunnustamalla edeltäjikseen vain ranskalaisen Helvétiuksen ja italialaisen Beccarian.

Helvétius kannatti kirjassaan *De l'esprit* (”Hengestä”) materialismia ja hedonismia, ja hyökkäsi kaikkia uskontoon perustuvia moraalioppeja vas-

taan. Hänen mukaansa kasvatuksella ja lainsäädännöllä voidaan muuttaa ihmiset ja yhteiskunta kokonaan toisenlaisiksi ja saavuttaa näin enemmän yleistä mielihyvää kuin silloisilla kasvatus- ja lainsäädäntömalleilla. Beccaria taas vastusti kirjassaan *Dei delitti e delle pene* ("Rikoksista ja rangaistuksista") oikeudenkäytön 1700-luvun umpimähkäisyyttä – oikeusviranomais-ten oikullisuutta, puolueellisuutta ja lahjottavuutta sekä kuolemantuomiota ja muita ihmisarvoa alentavia rangaistuksia. Beccarian oma teoria perustui utilitaristiseen periaatteeseen, jonka mukaan lainsäädännön, sosiaalipolitiikan ja hallinnon tulisi tähdätä mahdollisimman monen mahdollisimman suureen onnellisuuteen.

Sekä Helvétiuskin että Beccarian näkemykset voidaan palauttaa brittiläiseen traditioon. Helvétius jatkoi melko selvästi Locken empirismiä Ranskassa, ja Beccaria sai vaikutteensa lockelaiselta Étienne Bonnot de Condillacilta, Helvétiuskin maanmieheltä ja aikalaiselta. Yhtä kaikki lakia – mutta ei filosofiaa – opiskellut Bentham sattui lukemaan juuri näiden reformistien kirjoitukset ja piti niitä esikuvinaan pyrkiessään luomaan pohjan lakien uudistamiselle. Tämän tavoitteen motiivina puolestaan oli Benthamin vakaumus siitä, että Englannin *common law* -järjestelmä oli "teknisten poraanreikien ja oikeudellisten fiktioiden täyttämä, selittämätön ja sekava ennakkotapausten ja käsittelytapojen kokoelma, käsittämätön kaikille muille paitsi juristien etuoikeutetulle ammattikunnalle".¹

Utilitarismin päämäärä ja "todistus"

Benthamin ehdottomasti tärkein teos oli *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*,² jonka alkuperäinen tarkoitus oli toimia uuden, kodifoidun rikoslain johdanto-osana. Suunniteltu kokonaisuus – jota ei koskaan syntynyt – olisi ollut 10–20-osainen kaikenkattava Englannin laki, joka olisi korvannut vallitsevan tapauspohjaisen lain. Kaikki oikeusjärjestelmän osat – lait, asetukset, oikeudenkäyntiprosessi ja rangaistusjärjestelmä – olisivat uudessa laissa perustuneet utilitarismin periaatteille. Tavallisia ihmisiä varten olisi valmistettu lain kansanpainos, joka olisi kertonut heille mikä on laillista ja mikä laitonta, lainsäädännön peruseriaatteet, kuinka oikeudenkäynti tapahtuu ja mitä rangaistuksia mistäkin rikkomuksesta seuraa.

¹ Dinwiddy, J.: *Bentham*. Oxford University Press, Oxford 1989, 2.

² Bentham, J.: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Toim. J. H. Burns ja H.L.A. Hart. Methuen, Lontoo 1982 (1789).

Bentham puhui kirjassaan, sen otsikosta huolimatta, moraalista ja etiikasta oikeastaan vain epäsuorasti, ja kyse onkin ensisijaisesti lainsäädännön ja sosiaalipolitiikan perusteista.

Kirjan psykologinen perusta on hedonistinen, kuten kirjan alkusanoista käy ilmi:

Luonto on asettanut ihmiskunnalle kaksi suvereenia valtiasta: *tuskan* ja *mielihyvän*. Ne yksin määräävät, mitä meidän pitäisi tehdä, ja sen, mitä me teemme. Toisaalta oikean ja väärän kriteeri, toisaalta syiden ja seurausten ketju on kiinnitetty niiden valtaistuimeen.³

Ihminen toimii aina joko saavuttaakseen mielihyvää tai välttääkseen tuskaa, ja tälle psykologiselle premissille rakentuu Benthamin teoriassa lain (kuten myös järjen, moraalin ja uskonnon) motivoiva ja ehkäisevä voima. Hänen hedonisminsa ei välttämättä kuitenkaan ole yksinomaan egoistista – yksilön mielihyvä *voi* hyvin liittyä muidenkin hyvään.

Kirjan normatiivinen perusta on universalistinen hedonismi, kuten katkelman sanat ”mitä meidän *pitäisi* tehdä” osoittavat. Egoismia vastaan ja universalismin näkökulman puolesta Bentham esitti teoksensa alkuperäislaitoksessa vuodelta 1789 seuraavan käsitteellisen argumentin. Lause ”teko pitäisi tehdä” tarkoittaa moraaliosuudessa kielenkäytössä (jos se tarkoittaa mitään) sitä, että ”teko on hyötyperiaatteen mukainen”. Tämä taas tarkoittaa Benthamin määritelmän mukaan sitä, että ”teko lisää vaikutuspiiriinsä kuuluvien yksilöiden onnellisuutta paremminkin kuin vähentää sitä”. Ja koska lainsäädännön ja sosiaalipolitiikan vallankäyttäjien teot ovat sellaisia, että niiden vaikutuspiiriin kuuluu koko kansa, heidän *pitäisi* toimia kaikkien kansalaistensa onnellisuuden lisäämiseksi.

Vuonna 1823 ilmestyneessä toisessa laitoksessa Bentham täsmensi sanomaansa alaviitteessä, jossa hän halusi antaa hyötyperiaatteelleen uuden nimen *onnellisuusperiaate* (tai suurimman onnellisuuden periaate):

Ainoa oikea, sovelias ja yleisesti toivottava inhimillisen toiminnan päämäärä – ja erityisesti hallitsevassa asemassa olevien toiminnan päämäärä – on kaikkien toiminnan vaikutuspiiriin kuuluvien suurin onnellisuus.⁴

Ongelmaksi näiden huomautusten jälkeen kuitenkin jää, miten ne, jotka ovat eri mieltä sanojen ”pitää” ja ”onnellisuus” oikeista käyttötavoista, voidaan vakuuttaa siitä, että kaikkien onnellisuus olisi ainoa toivottava pää-

³ Bentham 1982, 11.

⁴ Bentham 1982, 11–12, 11 viite a.

määrä inhimilliselle toiminnalle. Bentham vastasi tähän kysymykseen kahdella eri tavalla.⁵ Ensinnäkin:

Sitä periaatetta, jota käytetään kaikkien muiden periaatteiden todistamiseen, ei itseään voi todistaa.

Ja toiseksi:

Ne perustelut, joita käytetään hyötyperiaatteen kumoamiseksi, ovat lopulta aina peräisin hyötyperiaatteesta itsestään. Ne eivät siten kyseenalaista hyötyperiaatteen pätevyyttä vaan korkeintaan tavan, jolla sitä on sovellettu.

Benthamin ensimmäistä huomautusta voidaan käyttää minkä tahansa eettisen perusmaksimin puolustamiseen, joten hänen omaa käsitystään jää tukemaan vain toinen. Sen logiikka on seuraava. Miksi esimerkiksi kantilaisittain olisi kunnioitettava ihmisyyttä? Oletettavasti siksi, että se on paras tapa varmistaa mahdollisimman monen onnellisuus. Entä miksi ihmisten tulisi toimia jonkin uskonnollisen moraalin, esimerkiksi *Raamatun* käskyjen, mukaisesti? Luultavasti, koska sen oletetaan lisäävän inhimillistä onnellisuutta, joko tämän- tai tuonpuoleista.

Tällaisella ”todistuksella” on voimansa, mutta se ei suinkaan ole aukoton. Deontologisen etiikan puolestapuhuja voi kiistää hyötyperiaatteen ja kieltäytyä käyttämästä oman etiikkansa perustelussa ihmisten onnellisuutta – ainakin sellaista onnellisuutta, joka muodostuu yksilön kokemien mielihyvien ja tuskien summana. Kysymys utilitarismin todistuksesta tai perimmäisestä oikeutuksesta onkin palannut yhä uudelleen filosofiseen keskusteluun.

Hedonistinen kalkyyli

Bentham halusi tieteellistää moraalin perustan, ja esitti ajatuksen *hedonistisesta kalkyylistä*, jossa lasketaan yhteen erilaisten toimintavaihtoehtojen tuottamat kokemukset näiden vaihtoehtojen vertailua ja arviointia varten. Teko (tai laki tai sosiaalipolitiikka), joka tuottaa eniten mielihyvää tai vähiten tuskaa, on paras, ja se on valittava.

Benthamin näkemyksen mukaan kaikki mielihyvät ja tuskat (sekä muutkin hyvät ja pahat asiat, onnellisuus ja kärsimys, edun saaminen ja sen menettäminen) ovat laadullisesti samanlaisia. Toimintavaihtoehdon arvo laskettaessa on otettava huomioon vain tuotettujen mielihyvien ja tuskien määrälliset ominaisuudet, joita ovat kokemuksen *voimakkuus* (*intensity*),

⁵ Bentham 1982, 113–116.

kesto (duration), *varmuus* tai *epävarmuus* arvioituna laskentahetkellä (*certainity or uncertainty*), ajallinen *läheisyys* tai *kaukaisuus* laskentahetkestä (*propinquity or remoteness*), *hedelmällisyys (fecundity)* ja *puhtaus (purity)* sekä kokijoiden *määrä (extent)*.⁶

Näistä ensimmäiset kolme edustavat kokemuksen ”sisäisiä” ominaisuuksia, kun taas seuraavat kaksi liittyvät kokemuksen kausaaliseen voimaan tuottaa lisäkokemuksia. ”Hedelmällisyys” tarkoittaa kokemuksen kykyä tuottaa uusia samanlaisia kokemuksia. Esimerkiksi miellyttävän laulun kuuleminen voi tuottaa vielä itse kokemuksen jälkeen mieluisia muistikuvia. ”Puhtaus” tarkoittaa kokemuksen kykyä olla tuottamatta vastakkaisia kokemuksia. Ylenmääräisen alkoholinkäytön tuottamat mielihyvät ovat tässä mielessä epäpuhtaita, mikäli niitä seuraavat myöhemmin päänsäryn ja pahanholon tuntemukset.

Kokemuksen ”läheisyyttä ja kaukaisuutta” on myöhemmässä ajattelussa yleensä pidetty merkityksettömänä. Tulevan kokemuksen ja laskentahetken välinen aika voi tosin vaikuttaa kokemuksen varmuuteen, mutta ellei se tee niin, sillä ei pitäisi olla vaikutusta. Ja vaikka olisikin, tulevaisuudessa kauempana oleva mielihyvä voi olla parempi, koska tuskia seuraavat mielihyvät näyttävät usein ikään kuin huuhtovan aikaisemmat pahat kokemukset unohduksiin. Bentham ajatteli kuitenkin, että kokemus on sitä parempi, mitä lähempänä tulevaisuudessa se on.

Kalkyylin suurimmaksi käytännön ongelmaksi on nähty eri ulottuvuuksien keskinäinen vertailu, jonka tekee vaikeaksi yhteismitallisuuden puute. Esimerkiksi kolmiulotteisen kappaleen tilavuus voidaan laskea sen pituuden, leveyden ja korkeuden perusteella. Mutta näillä tilavuuden osatekijöillä on yhteinen mitta, kun taas mielihyvän ”ulottuvuuksilla” ei tällaista ole. Miten verrataan keskenään kokemuksia, jotka eroavat toisistaan voimakkuuden ja keston suhteen? Bentham itse ei näyttänyt pitävän tätä ongelmallisena – joka voi osoittaa, että hän ei tarkoittanut kalkyyliä kirjaimelliseksi malliksi. Hän kirjoittikin:

[Mielihyvän ja tuskan tasapainoa] ei suinkaan aina tarvitse tarkasti arvioida ennen jokaista moraaliarvostelmaa tai ennen jokaista lainsäädännöllistä tai oikeudenkäytöllistä tointa. [Oikeat laskentaperiaatteet] voidaan kuitenkin aina pitää mielessä, ja mitä lähemmin todellinen päätöksenteon prosessi vastaa [hedonistista kalkyyliä], sitä täsmällisempänä sitä voidaan pitää.⁷

⁶ Bentham 1982, 38–39.

⁷ Bentham 1982, 40.

1900-luvun moraalifilosofit ymmärsivät joka tapauksessa kalkyylin kirjaimellisesti ja kannattivat tai vastustivat Benthamia sen mukaisesti.

Tietynlaisen kuvan siitä, millaiseen käyttöön Bentham kalkyylinsa ajatteli, saa tarkastelemalla hänen omaa esimerkkiään, jossa sitä hänen mukaansa jo peitetysti sovelletaan, nimittäin maaomaisuuden arvon mittausta. Kun mietitään, minkä arvoinen jokin tietty maapalsta on nykyiselle tai tulevalle omistajalleen, arvion kohteena ovat ainakin omistukseen tulon ja omistuksessa pysymisen *varmuus*, omistukseen tulon *läheisyys* tai *kaukaisuus* nykyhetkestä ja omistusoikeuden *kesto*aika. Kuten Bentham totesi, maaomistuksesta saadun mielihyvän voimakkuus, jatkuvuus ja puhtaus ovat mahdottomia arvioida ennen kuin analyysi on ulotettu yksityiskohtaisesti omistuksesta seuraavien kokemusten arvoon. Mutta nähtävästi hän ajatteli hyötylaskelmaa käytettäväksi ainakin tämäntapaisissa yhteyksissä.

Utilitaristinen rangaistusteoria

Benthamin ”klassisen utilitarismin” sovelluksista ehkä tärkein liittyy lain toimeenpanoon, teoriaan rangaistuksista. Kysymykseen siitä, miten lainrikkokojia tulisi kohdella, on aikojen kuluessa esitetty kolme päävastausta. Retributiivinen rangaistusteoria, joka vallitsi Benthamin aikana, perustui sille ajatukselle, että lainrikkokojia oli väärintekijä, jolle oli kostettava hänen aiheuttamansa vahinko. Myöhemmän terapeuttisen teorian mukaan taas rikollisuus on joko yksilön sairautta tai yhteiskunnan kyvyttömyyttä järjestää ihmisille kunnollisia elinolosuhteita.

Utilitaristinen eli ehkäisevä rangaistusteoria, jonka Bentham muotoili Beccarian perusajatuksia seuraten, ei sen paremmin vaadi kosta kuin oletta rikollisia sairaiksikaan. Sen lähtökohta on, että rangaistus on julkisen vallan yksilölle aiheuttamaa tuskaa, joka on kussakin tapauksessa oikeutettava erikseen onnellisuusperiaatetta noudattaen. Suuremman tuskan on tultava ehkäistykseksi tai eliminoiduksi rangaistuksen myötä.

Onnellisuusperiaatteen mukaisia perusteita rangaistukselle on Benthamin mukaan neljä. Ensimmäinen on varoittavan esimerkin antaminen kaikille niille, jotka saattaisivat tulevaisuudessa harkita samaa rikosta – rikosten ennaltaehkäisy pelotusvaikutuksen kautta. Koska esimerkin vaikutuspiiri on laaja, Bentham piti tätä rangaistuksen tärkeimpänä tehtävänä ja oikeutuksena. Toinen, jo vähemmän tärkeä (ja kyseenalainen) peruste on rikosten tekijän ojentaminen – rikosten ennaltaehkäisy vankilaelämän parantavan vaikutuksen kautta. Kolmas rangaistuksen oikeutus on rikollisen tekemi-

nen kyvyttömäksi lisärötöksiin – rikosten estäminen vapaudenriiston avulla. Ajatuksena tässä on se, että kun rikollinen on vankilassa, hän ei pääse uusimaan rikostaan. Ilmeisen vastaesimerkin tarjoavat nykyään – vaikka eivät ehkä Benthamin aikana – tuomiotaan kärsivät järjestäytyneen rikollisuuden johtajat, jotka jatkavat toimiaan vankilasta käsin. Neljäs, harvoin ehkäisevässä teoriassa tunnustettu mutta silti yhtä aito motiivi rangaistukselle on rikoksen uhrin ja muidenkin ihmisten kostonhalun tyydyttäminen. Benthamkin korosti, ettei rangaistusta saa koskaan säätää pelkästään tällä perusteella, mutta totesi, että sitä voidaan käyttää valinnan perusteena muiden kohtien vastatessa toisiaan kahdessa rangaistusvaihtoehdossa.

Milloin rankaiseminen ei ole oikein?

Kysymys rangaistuksen oikeutuksesta on Benthamin teoriassa aina empirinen, havaittavaan todellisuuteen sidottu. Hän itse ajatteli, että laillista rangaistusta ei pitäisi käyttää tapauksissa, joissa se on *perusteeton, tehoton, tappiollinen tai tarpeeton*.

Rangaistus on hänen mukaansa perusteeton, mikäli todellista vahinkoa ei ole tapahtunut (esimerkiksi jos vahinko on aiheutettu kärsineen osapuolen vapaalla suostumuksella) tai aiheutettu vahinko oli välttämätön väline suuremman hyvän saavuttamiselle (kuten murtautumisen toisen taloon turvaan lumimyrskyltä).

Rangaistuksen tehotomuudelle Bentham esitti koko joukon riittäviä ehtoja. Teko on voinut tulla rangaistavaksi vasta sen tekemisen jälkeen. Tämä on itse asiassa hyvinkin tavallista *common law* -järjestelmässä, jota vastaan Bentham hyökkäsi. Tuomari päättää vasta oikeudessa analogisten ennakkotapausten perusteella, oliko syytetyn teko rangaistuksen arvoinen. Tällaisella lainkäytöllä ei tietenkään voi olla yleistä ennaltaehkäisevää vaikutusta niihin tekoihin, joita halutaan estää. Rangaistus on tehoton myös, kun lakia ja rangaistusuhkaa ei ole saatettu niiden ihmisten tietoon (tai ulottuville), joita se koskee. Tilanne on sama, jos tieto rangaistuksen uhasta ei muuta rikoksenteijän mieltä (hän voi olla pikkulapsi, mielenvikainen tai juovuksissa – viimekesimainitti ei tosin vapauta käytännössä tekijää rangaistuksesta, koska syyllisyys voidaan siirtää humalan tietoiseen hankintaan ja rangaista siitä) *tai* se ei estä henkilöä tekemästä tekoa (teko on tahaton, tietämättömyydestä tehty tai tiedolliseen erehdykseen perustuva) *tai* se ei vaikuta henkilöön, koska hänellä on rangaistuksen pelkoa suurempi motiivi (oletettu fyysinen uhka, uhka maineelle tms.) tehdä rikollinen teko (tä-

mäkään ei vapauta käytännössä, koska sen olemassaoloa ei voida todistaa yksittäisissä tapauksissa). Rangaistus on tehoton myös, mikäli tieto rangaistuksen uhasta muuttaa kyllä henkilön aikeita, mutta hänen tahdollaan ei ole vaikutusta siihen, mitä hän (tai hänen kehonsa) tekee (sidottuna ei voi tehdä mitä tahtois, tönäistynä voi ”tehdä” tahtomattaan jotain kiellettyä).

Rangaistuksen tappiollisuudelle Bentham löytää seuraavat syyt. Rangaistus tuottaa enemmän kärsimystä kuin rikoksen salliminen. (Tällä perusteella voisi vastustaa vuoden vankeustuomioita katujen roskaamisesta.) Rikokseen osallisten suuri määrä lisää tietyssä yksittäistapauksessa rangaistuksen tuskia suhteettomasti. (Ehkä muun muassa tällä perusteella kokonaista kansakuntaa – sen jokaista kansalaista – ei yleensä haluta rangaista sotarikoksista.) Yhteisö voi myös tarvita rikosentekijän palveluita kipeämmin kuin saavutettavaa pelotusvaikutusta. (Tämä ajatus on ymmärrettävä esimerkiksi poliisin ilmiantajan kohdalla, mutta pitäisikö se ulottaa talousrikollisiin, jotka uhkaavat tuomittuina siirtää liiketoimintansa muihin maihin?) Rangaistus on myös tappiollinen, jos moni yhteisön jäsen pitää sitä vääränä, ja se aiheuttaa näin heille mielipahaa. Sama tarkastelu voidaan ulottaa myös muiden maiden hallitsijoihin ja kansalaisiin – jos he pitävät rangaistusta vääränä, aiheutuva mielipaha voi tehdä sen tappiolliseksi.

Rangaistuksen tarpeettomuuden kriteeriksi Bentham asettaa sen, että tuomiolle asetettu päämäärä voitaisiin yhtä hyvin saavuttaa muilla keinoilla, esimerkiksi opetuksella tai kasvatuksella. Tämä poikkeus oikeuttaa Benthamin mallissa laajan ilmaisunvapauden poliittisissa, moraalisisissa ja uskonnollisissa asioissa. Mielipiteiden tukahduttaminen rangaistuksilla on huomattavasti epävarmempi keino vähentää niiden suosiota kuin avoin julkinen keskustelu. (Kaikki eivät tietenkään jaa tätä utilitaristien suosimaa oletusta.)

Utilitaristisen rangaistusteorian kritiikkiä

Myöhemmin on esitetty, etteivät Benthamin utilitaristisen rangaistusteorian ehdot toteudu (niissäkään tapauksissa, jotka eivät hänen kriteeriensä mukaan ole perusteettomia, tehotomia, tappiollisia tai tarpeettomia) ainakaan nykyisellä vankeus- ja sakkojärjestelmällä. Vankilassa oleminen ei estä rikoksia sen paremmin ulkopuolella (mafiajohtajat) kuin sisäpuolellakaan (pahoinpitelyt ja henkirikokset vankien kesken). Vankila ei myöskään aina reformoi rikosentekijää, vaan voi paremminkin kasvattaa hänet ammattirikolliseksi. Eikä rangaistuksen uhka ehkäise rikoksia tehokkaasti – kuten

voidaan huomata siitä, että lakeja rikotaan jatkuvasti sanktioista huolimatta.

Näitä vastaan voidaan Benthamin puolustukseksi sanoa, että rikoksenteon tekeminen kyvyttömäksi rötöksiin tuomion aikana ja yhteiskuntakelpoiseksi sen myötä ovat vain rangaistuksen toissijaisia tehtäviä. Epäonnistuminen niissä ei ole ratkaisevaa, koska rangaistusten ensisijainen oikeutus on sen yleisessä pelotusvaikutuksessa. Ja voidaan väittää, että se puuttuu vain tapauksissa, joissa rangaistusta ei utilitaristisen teorian mukaan olisi pitänyt alunpitäenkään säätää (koska se on ”perusteeton”, ”tehoton”, ”tappiollinen” tai ”tarpeeton”). Tällainen väite olisi tietenkin jollakin tavalla todistettava, ennen kuin voitaisiin Benthamin tavoin luottaa rangaistusten ehkäisevään vaikutukseen.

Useimmin esitetty vastaväite utilitaristiselle rangaistusteorialle on se, että onnellisuuden maksimointi voi vaatia vallanpitäjiä ”rankaisemaan” myös viattomia. Vaikka sellainen rangaistus olisi ”perusteeton” ja ”tehoton”, se voisi olla yleisesti *hyödyllinen*. H. J. McCloskeyn kuuluisassa esimerkissä pikkukaupungin sheriffin pitäisi hirttää viaton ohikulkija ratkaisemattomasta rikoksesta tuomittuna ankarien rotumellakoiden välttämiseksi.⁸ Utilitaristinen teoria näyttäisi kannattavan viattoman uhraamista.

C. L. Ten puolestaan on todennut, että syyllisen lähisukulaisten rankaiseminen rikoksista olisi usein tehokkain tapa pelottaa rikoksentekoa harmitsevia.⁹ Mikä Benthamin teoriassa voisi oikeuttaa tehottomuuden?

Erilaiset utilitaristit vastaavat näihin kysymyksiin hieman eri tavoin. Suoraviivaisimmat opin kannattajat yksinkertaisesti hyväksyvät uhraukset. Mikäli hyötyperiaate huolellisen tarkastelun jälkeen todella vaatii viranomaisia rankaisemaan syyttömiä, niin on heidän mielestään tehtävä. Kaikki muu olisi moraalitonta siinä mielessä, että yhden henkilön etuoikeuksien takia uhrattaisiin useamman etu. Moraalisesti optimistiset utilitaristit taas vetoavat tilanteen mahdottomuuteen. Kun kaikki seuraukset otetaan huomioon, ei heidän käsityksensä mukaan ole mahdollista, että syyttömien rankaiseminen tuottaisi todellisessa elämässä suurimman onnellisuuden. Eikä pelkästään mielikuvitukseen perustuvia esimerkkejä tarvitse heidän mielestään ottaa huomioon, koska utilitarismi puhuu toiminnasta *tässä* maailmassa, ei joissakin muissa loogisesti mahdollisissa maailmoissa. Sääntöutilitaristit taas turvautuvat laillisten periaatteiden yhteiskuntaa koossapitävään

⁸ McCloskey, H. J.: ”A note on utilitarian punishment”. *Mind* 72 (1963): 599.

⁹ Ten, C. L.: *Crime, Guilt, and Punishment*. Clarendon Press, Oxford 1987.

vaikutukseen. Vaikka syyttömien rankaiseminen yksittäisessä tapauksessa voisi tuottaa suurimman odotettavissa olevan onnellisuuden, sen korottaminen yleiseksi säännöksi, he väittävät, tuottaisi lopulta kärsimystä enemmän kuin onnellisuutta. Ihmiset elävät paremmin valtiossa, joka ei loukkaa heidän oikeustajuaan. Eklektisemmät utilitaristit voivat ehdottaa ongelman unohtamista. Syyttömien rankaisemisen voi postuloida teorian ulkopuolelle sanomalla, että rangaistus liittyy aina käsitteellisesti syyllisyyteen. Eri asia on, kuinka monta tällaista terminologista oletusta teoriaan voi lisätä menettämättä sen utilitaristisuutta.

Benthamin radikalismi

Onnellisuusperiaatteen soveltaminen käytännön kiistoihin teki Benthamin monissa asioissa edistykseksi, joissakin asioissa monille jopa sietämättömän radikaaliksi, etenkin omana aikanaan. Hän kannatti edustuksellista demokratiaa ja periaatteessa myös äänioikeutta ja poliittisia virkoja naisille. Käytännössä hän tosin pelkäsi (tai ainakin väitti pelkäävänsä), että naisasian ottaminen esiin silloisessa mielipideilmastossa olisi jarruttanut aatelettomien miesten äänioikeuden saamista. Hän piti sotaa järjettömänä tapana ratkoa kansainvälisiä asioita ja kannatti kansainvälistä lainsäädäntöä ja kiistojen syihin puuttumista – esimerkiksi siirtomaiden vapauttamista. Hän vastusti lakeja, jotka kriminalisoivat homoseksuaalisuuden (Benthamin aikana homoseksuaalisuus oli kielletty kuolemanrangaistuksen uhalla, sen lievempi rangaistavuus poistui Englannin laista vasta 1960-luvulla). Rangaistuksen perustana ei Benthamin mielestä ollut todellisen vahingon ehkäiseminen vaan pelkkä uskonnollisperäinen inho homoseksuaalisia suhteita kohtaan. Ainoaksi järkeväksi argumentiksi Bentham näki sen, että väestö saattaisi homoseksuaalisuuden laillistamisen myötä vaarallisesti vähetä – mutta ei kuitenkaan itse pitänyt tätä realistisena mahdollisuutena.

Toisaalta Benthamin teoria sai hänet hyväksymään myös vähemmän humaaneja toimia. Hän oli esimerkiksi valmis sallimaan kidutuksen erityisissä olosuhteissa tarkasti määriteltyjen ehtojen vallitessa. Lähinnä kysymys oli informaation saamisesta, kun henkilöllä tiedetään olevan tietoa, joka on välttämätöntä yleisen edun turvaamiseksi eikä kyseistä tietoa muuten millään voida saada riittävän ajoissa. Kanta on ehdottomasti vastoin ajatuksia ihmisoikeuksien loukkaamattomuudesta, mutta sille löytyy kyllä ainakin populaarikulttuurin kuvastosta intuitiivista tukeakin. Dirty Harry lyö terroristin päätä seinään saadakseen tietää, minne tämä on asettanut

aikapommin, joka tappaisi ja vammauttaisi satoja lapsia – ja useimmat katsojat pitävät hänen toimiaan juuri tässä tilanteessa oikeina. Yleisin Benthamin vastainen argumentti liittyykin useimmiten vain hänen kantansa soveluksiin. Mikäli kidutus sallitaan virallisesti edes tällaisissa tilanteissa, sitä voi olla mahdotonta rajoittaa vain niihin. Siksi on parempi kieltää kidutus laissa (ja jättää vaikeat tilanteet Harry Callahanin hoidettaviksi).

Bentham ymmärsi ja oli valmis hyväksymään (joskaan ei välttämättä laillisesti) sen, että vaikeassa tilanteessa olevat naimattomat naiset meneddyttävät vastasyntyneet lapsensa. Hänen mielestään murhassa ei ole pahinta uhrin kuolema, vaan muiden (vastaavassa asemassa olevien) ihmisten kauhu. Koska vastasyntyneet eivät osaa pelästyä muiden vastasyntyneiden kuolemasta, suurin osa rangaistuksen tarpeesta on poissa. Rangaistuksen (joka 1800-luvun alun Englannissa oli kuolemanrangaistus) motiivina olikin Benthamin käsityksen mukaan lähinnä suvaitsemattomuus ja antipatia, jotka perustuivat ajan stigmatisoiville käsityksille avioliiton ulkopuolisista suhteista ja lapsista. Lapsensa epätoivoissaan tappavat naiset olisivat hänen mielestään ansainneet muilta ihmisiltä ymmärrystä ennemmin kuin kuolemantuomion.

Yksityinen ja julkinen Benthamilla

Benthamin käsitys *yksityisen ja julkisen moraalien suhteesta* on aika ajoin herättänyt keskustelua. Tavallisimman tulkinnan mukaan onnellisuusperiaate sitoo samalla tavoin sekä vallanpitäjiä lainsäädännössä (ja sosiaalipolitiikassa) että yksilöä hänen moraalisisissa valinnoissaan. Tulkinnan ongelma on kuitenkin Benthamin oma kielenkäyttö. Teoksensa *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* ensiriveistä alkaen hän näytti sanovan, että yksityistä kansalaista ohjaavat vain hänen *omat* mielihyvänsä ja tuskansa – ja että asian pitääkin olla juuri näin.

Amerikkalaisfilosofi David Lyons on tätä huomiota hyväksi käyttäen väittänyt, että Benthamin ihmiskuva on eettisesti epäilyttävällä tavalla kaksinaimainen.¹⁰ Koska jokaisen agentin on huolehdittava niistä ja vain niistä, joita hän hallitsee, poliittisten vallankäyttäjien tulee toiminnassaan ottaa huomioon kaikkien kansalaistensa edut ja yksilöiden vain oma etunsa. Tämä tarkoittaisi kuitenkin sitä, että Benthamin mallissa ihmiset jakaantuvat jyrkästi kahtia – eliittiin, joka pystyy laatimaan sääntöjä yleisen onnellisuu-

¹⁰ Lyons, D.: *Forms and Limits of Utilitarianism*. Clarendon Press, Oxford 1965.

den saavuttamiseksi, ja rahvaaseen, joka seuraa mekaanisesti sille asetettuja sääädöksiä.

Englantilainen H. L. A. Hart – Benthamin teorioiden suuri uudelleenlämmittäjä – on kannattanut tässä asiassa seuraavanlaista tulkintaa.¹¹ Vallanpitäjien tehtävä on tavoitella kaikkien parasta (ei vain hallittaviensa), sillä heidän tekojensa vaikutuspiiriin kuuluvat kaikki ihmiset. Yksilön ”spontaaniin” moraalisuuteen taas kuuluu kaksi asiaa, nimittäin omasta itsestään ja omista eduistaan huolehtiminen siten, että muiden edut eivät samalla kärsi, ja muidenkin hyödyttäminen silloin, kuin se ei ole itselle liian epämurkavaa. Mitään luonnollista oman edun ja muiden etujen välistä harmoniaa ei kuitenkaan ole, ja vaikeissa tapauksissa yksilö saattaa spontaanisti toimia enemmän itsensä kuin muiden puolesta. Siksi tarvitaan lakeja – takaamaan, että yksilö vaikeissakin tilanteissa toimii kaikkien edun mukaisesti.

Hartin versiota voidaan ehkä tukea viittaamalla joihinkin Benthamin ajatuksiin. Hän näyttää uskoneen, että vallanpitäjien tulee tavoitella kaikkien hyvää sekä pyrkimällä suojaamaan heitä kärsimyksiltä että pyrkimällä lisäämään heidän mielihyväänsä. Yksilön moraaliksi yksilönä kuitenkin vaatii häntä vain suojaamaan itseään ja kanssaeläjiään kärsimyksiltä (tässä laki kieltoineen ja käskyineen tukee häntä), ei välttämättä aktiivisesti edistämään heidän mielihyviään.

Kirjallisuutta

Häyry, Heta ja Häyry, Matti: Klassinen ja liberaali utilitarismi. *Ajatus* 47 (1990): 96–123.
Häyry, Matti: *Mahdollisimman monen onnellisuus*. WSOY, Helsinki 2001.

¹¹ Hart, H. L. A.: ”Between utility and rights”. *Columbia Law Review* 79 (1979): 828–846.

13 John Stuart Mill, vapaamielisyys ja yksilön autonomia

John Stuart Millin nimi on monien tieteenalojen edustajille tuttu. Hänet tunnetaan joko yhteydestään Jeremy Benthamiin, oudosta opiskelun täyteisestä lapsuudestaan ja sitä seuranneesta hermoromahduksesta, naisten äänioikeuden ajamisesta, kokeellisen tieteen menetelmistään tai yhteiskunta-ajattelustaan. Jälkimmäinen näistä on valitettavasti monille tuttu vain jossakin enemmän tai vähemmän väärin ymmärretyssä muodossa. Mill oli utilitarismi, mutta toisin kuin moni luulee, hänen utilitarisminsa oli mahdollisimman kaukana lyhytnäköisestä ja egoistisesta taloudellisen hyödyn tai silkan oman edun tavoittelusta. Mill oli myös liberalisti, mutta ei suinkaan jakanut nykyisten uusliberalistien kuvitelmaa toisistaan riippumattomista yksilöistä vailla positiivisia velvollisuuksia toisiaan kohtaan. Niinpä Milliä onkin syytetty samaan aikaan niin mekanistisesta ihmisarvoa ja inhimillisestä yhteisyyttä väheksyvistä hyötyajattelusta – kuin siitäkkin, että omissioiden samastaminen akteihin laajentaa velvollisuuksiemme kirjon sietämättömäksi.

Millin nuoruudessa kokema mentaalinen kriisi oli monien hänen ajatteluaan tutkineiden mielestä merkittävä käännekohta.¹ Hänen ajattelunsa alkoi irtaantua isän, James Millin ja heidän pitkäaikaisen ystävänsä Jeremy Benthamin liian suoraviivaisista näkemyksistä. Mill alkoi innokkaasti lukea runoutta, erityisesti Wordsworthia ja tutustui syvällisesti mm. Thomas Carlylen, Auguste Comten, Alexis de Tocquevillen ja saksalaisten romantikkojen kirjoituksiin. Mill oli itse kuitenkin aristotelismin kannattaja ja uskoi niin järjen kykyihin kuin filosofisen analyysin merkitykseenkin valistuksellisessa hengessä, unohtamatta kuitenkaan kulttuurin arvoa ja tunteiden voimaa.² Tämä on nähtävissä mm. siinä miten Mill piti Benthamia

¹ Esim. R. Crisp: *Mill on Utilitarianism*. London: Routledge, 1997.

² Crisp, s. 3.